

Algemene visie op burgerschap voor vrijescholen

De rode velden zijn schoolspecifiek en kunnen naar eigen visie op burgerschap aangevuld worden.

Visiedocument Burgerschapsonderwijs (Vrijescholen)

Context wettelijke opdracht

Bij de Vrijeschool staat de ontwikkeling van het individu centraal, waarbij we uitgaan van zelfkennis, verbinding met anderen en de wereld. Ons onderwijs richt zich op een brede ontwikkeling, zodat leerlingen gefundeerde meningen kunnen vormen, weloverwogen keuzes maken en hun doelen realiseren.

Sinds 1 augustus 2021 is het voor scholen verplicht om een doelgericht en samenhangend aanbod voor burgerschapsonderwijs te formuleren. Dit onderwijs bevordert sociale cohesie en leert de basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkheid en solidariteit¹.

De verscherpte opdracht (bijlage 2) burgerschapsonderwijs verwacht dat scholen in hun beleid en visie kunnen verantwoorden hoe zij werken aan:

1. Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:
 - a. het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school (wetsartikel a);
 - b. het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving (wetsartikel b);
 - c. het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden (wetsartikel c);
2. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het eerste lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het eerste lid, onder c, genoemde verschillen.

Visie op burgerschap binnen de Vrijeschool

“De vraag is niet wat de mens moet kunnen en weten om zich in de bestaande sociale orde te kunnen voegen, maar wat er in aanleg in de mens aanwezig is en in hem ontwikkeld kan worden. Pas dan kan de opgroeiende generatie de maatschappij steeds opnieuw met nieuwe krachten verrijken.”

– Rudolf Steiner

¹ slo_conceptkerndoelen_en_toelichtingsdocument_burgerschap_opleverversie_dd-23-2-2024

Bij de Vrijeschool is burgerschap geen apart vak, maar een integraal onderdeel van ons onderwijs en schoolklimaat. Ons onderwijs is geworteld in de sociale driegeleding van Rudolf Steiner, waarin het geestesleven vrijheid vraagt, het rechtsleven gelijkwaardigheid, en het economische leven solidariteit.

In dit document lichten we onze visie op burgerschapsonderwijs verder toe en beschrijven we hoe deze visie is geïntegreerd in ons lesprogramma en de dagelijkse schoolpraktijk.

De conceptkerndoelen beschrijven waar leerlingen mee in aanraking moeten komen, welke inspanning er van hen wordt verwacht met het oog op ervaringen, en wat ze uiteindelijk moeten beheersen. In de actualisatie worden drie vormen gehanteerd om de conceptkerndoelen te beschrijven: aanbods-, ervarings- en beheersingsdoelen.

Mens- en wereldgericht onderwijs

In het Vrijeschoolsonderwijs ligt de nadruk op een veelzijdige en evenwichtige ontwikkeling van de leerling. De basis van onze pedagogie is de menskunde van Rudolf Steiner (1861-1925), waarbij onderwijs niet alleen gericht is op kennisoverdracht (hoofd), maar ook op sociale en morele ontwikkeling (hart) en het vermogen tot handelen (handen).

Het onderwijs is erop gericht leerlingen zicht en grip te geven op hun persoonlijke ontwikkeling (subjectwording). Het doel is dat zij zich bewust worden van hun idealen en innerlijk vrij streven naar de verwezenlijking daarvan. Deze individuele ontplooiing leidt tot een creatieve, oorspronkelijke en verantwoordelijke bijdrage aan de samenleving (socialisatie).

De school is een werkplaats voor cognitieve, sociale en maatschappelijke ontwikkeling; een oefenterrein voor het samenleven. Hier 'leren leerlingen voor het leven'.

Drieslag van Biesta en sociale driegeleding van Steiner

Burgerschapsonderwijs binnen de Vrijeschool is niet enkel een voorbereiding op democratie, maar een oefening in democratisch handelen zelf. Biesta stelt dat onderwijs zich moet richten op drie domeinen²:

1. Kwalificatie: Het verwerven van kennis en vaardigheden.
2. Socialisatie: Het deel worden van culturele tradities en praktijken.
3. Subjectificatie: De ontwikkeling van autonomie en kritisch bewustzijn.

Deze domeinen kunnen we koppelen aan de algemene menskunde van Steiner waarbij de sociale driegeleding van Steiner deze domeinen aan de organisatie van de maatschappij en school verbindt:

- Vrijheid in het culturele/geestesleven: onderwijs en kunst moeten vrij zijn en bijdragen aan autonomie en creativiteit.
- Gelijkwaardigheid in het rechtsleven: democratische participatie en respect voor diversiteit.
- Solidariteit in het economische leven: maatschappelijke verantwoordelijkheid en zorg voor elkaar.

Door deze elementen te integreren, bereiden wij onze leerlingen niet alleen voor op een actieve deelname aan de maatschappij, maar geven we ze ook de ruimte om deze mede vorm te geven.

² Domeinbeschrijving.burgerschap

Burgerschap in het curriculum

De conceptkerndoelen burgerschap (SLO, 2024) bieden een raamwerk voor ons onderwijs³:

Domein	Kerndoel onderbouw VO
A. Schoolcultuur	1. Schoolcultuur 2. Diversiteit
B. Samenleving en democratie	3. Democratische waarden 4. Maatschappelijke betrokkenheid 5. Democratische betrokkenheid
C. Maatschappelijke vraagstukken	6. Maatschappelijke vraagstukken

Voor de inrichting van het onderwijs kan er een per leerjaar op basis van de ontwikkelfasen focus aangebracht worden.

(dit is een voorbeeld en kan per school verschillen)

Leerlijn per leerjaar:

- Leerjaar 1: *Ik en mijn omgeving* (zelfbewustzijn en groepsdynamiek)
- Leerjaar 2: *Ik en de ander* (sociale interactie en diversiteit)
- Leerjaar 3: *Ik en de samenleving* (maatschappelijke structuren en democratie)
- Leerjaar 4: *Ik en de wereld* (mondiale vraagstukken en duurzaamheid)
- Leerjaar 5: *Burgerschap in de praktijk* (actieve participatie en stages)

School als oefenplaats

(dit is een voorbeeld en kan per school verschillen en aangevuld worden)

Vrijheid, gelijkheid en solidariteit in de school

- Vrijheid: **Docenten hebben autonomie in hun lespraktijk en leerlingen krijgen de ruimte om creatief en kritisch te denken.**
- Gelijkwaardigheid: **We werken met heterogene klassen waarin samenwerking en begrip voor diversiteit centraal staan.**
- Solidariteit: **Binnen onze gemeenschap wordt actief gewerkt aan maatschappelijke betrokkenheid via stages, projecten en sociale initiatieven.**

Dialogoog als kern

Bij de Vrijeschool beschouwen we de klas als een sociale oefenplaats, waarin dialoog een essentiële rol speelt. Dialoog helpt leerlingen om kritisch te denken, zich in anderen te verplaatsen en gezamenlijk tot inzichten te komen.

Door regelmatig in dialoog te gaan, leren leerlingen:

- Luisteren naar en analyseren van verschillende perspectieven.
- Feedback geven en ontvangen.

³ Domeinbeschrijving.burgerschap

- Hun mening vormen en bijstellen.
- Argumenteren op basis van feiten en logische redeneringen.

Een dialoog is niet gericht op 'gelijk krijgen', maar op het delen van kennis en gezamenlijke groei.

Burgerschapsvorming versus burgerschapsactiviteiten

Bij de Vrijeschool maken we onderscheid tussen:

- Burgerschapsvorming: Structurele inbedding van democratische waarden in onderwijs en schoolcultuur.
- Burgerschapsactiviteiten: Praktische toepassingen zoals maatschappelijke stages en projecten.

Door theorie en praktijk te combineren, zorgen we ervoor dat burgerschap geen abstract concept blijft, maar een geleefde realiteit.

Afsluitend

Burgerschapsonderwijs op de Vrijeschool is geen losstaand vak, maar een geïntegreerd onderdeel van ons pedagogische en didactische model. Door te werken vanuit hoofd, hart en handen, ontwikkelen leerlingen zich tot kritische, betrokken en zelfbewuste burgers.

Door de combinatie van wettelijke kaders, pedagogische visie en een doorlopende leerlijn met praktijkervaringen, bieden wij een burgerschapsprogramma dat leerlingen stimuleert om niet alleen deelnemers, maar ook mede-vormgevers van de samenleving te zijn.

“Onderwijs is niet alleen voorbereiding op de samenleving, maar een manier om de samenleving samen vorm te geven.”

Met dit document bieden wij een helder kader voor hoe de Vrijeschool burgerschapsonderwijs structureel en betekenisvol vormgeeft, geworteld in pedagogische en maatschappelijke principes die gericht zijn op de ontwikkeling van vrije, sociale en verantwoordelijke individuen.

In bijlage één zijn de leerdoelen van de elf bouwstenen bij burgerschap terug te vinden die kunnen gebruikt worden voor de inrichting van de doorlopende leerlijn burgerschap op school.

School specifieke visie

School vult in

Geef hier een aanvulling die gericht iets zegt over jullie school

Voorbeeld nodig? (neem contact op n.beunk@bvs-schooladvies.nl)

Leerlingpopulatie

School vult in

Het gaat om een alinea waarin je toelicht welke leerlingen er op de school zitten. Dit kan mede bepaald zijn bijvoorbeeld door loting of juist de voortgang vanuit vrijeschool basisscholen. Maar ook regio waar je zit.

Basiswaarden burgerschap voorleven in de schoolcultuur en borgen

School vult in

Hoe komen de basiswaarden schoolbreed terug binnen jullie school? (uitdragen door het team, gezamenlijke bijeenkomsten zoals jaarfeesten, veiligheid en ouderparticipatie, leerlingeraad of betrokkenheid organisaties buiten school, ect)

Activiteiten en lessen met Burgerschapsvorming

School vult in

Burgerschap in het (naam school) Curriculum

School vult in

Voorbeeld:

Periodeonderwijs

.....

Leerplan

Bij (school naam) is burgerschapsonderwijs een integraal en samenhangend onderdeel van het curriculum. Het samenwerken met de landelijke netwerk burgerschap en expertisepunt burgerschap heeft bijgedragen aan de inrichting van dit document⁴. De leerdoelen van (school naam) zijn hierop afgestemd en zorgvuldig geïntegreerd. De samenhang tussen deze leerdoelen en de momenten waarop ze aan bod komen, is verankerd in het gehele leerplan.

..... (school naam) beschouwt burgerschap, net als LOB en digitale geletterdheid, als een essentieel vormingsaspect binnen het onderwijs. Het is geïntegreerd binnen het onderwijs en komt terug in verschillende lessen (zie leerplan bijlage). In de bijlage .. worden de basiswaarden burgerschap, vrijheid, gelijkheid en solidariteit verder uitgewerkt en gekoppeld aan de diverse vakken en activiteiten binnen de school.

Borging, Evaluatie en Toetsing

School vult in

Voorbeeld:

Om inzicht te krijgen in de burgerschapsontwikkeling van leerlingen wordt structureel aandacht besteed aan evaluatie, monitoring en toetsing. Daarbij fungeert het Expertisepunt Burgerschap als partner in het monitoren en reflecteren op het burgerschapsonderwijs van [naam school]. Vanaf het schooljaar 2026/2027 start [naam school] met de uitvoering van het vastgestelde Burgerschapsprogramma. Jaarlijks wordt samen met het onderwijsteam en de leerlingen de voortgang geëvalueerd en worden waar nodig aanpassingen doorgevoerd. Deze cyclus van evaluatie en bijstelling draagt bij aan het bewaken van de voortgang en het behalen van de einddoelen. Leerlingen worden gedurende hun schoolloopbaan begeleid in het formuleren en bijhouden van hun persoonlijke ontwikkeldoelen, ook op het gebied van burgerschap. Deze doelen worden gekoppeld aan relevante competenties en vaardigheden en vastgelegd in het leerlingportfolio, waarin alle

⁴ <https://www.expertisepuntburgerschap.nl/voortgezet-onderwijs/>

ontwikkeldoelen overzichtelijk worden verzameld. Zo ontstaat een integraal beeld van de groei en ontwikkeling van de leerling.

De borging van burgerschapsontwikkeling gebeurt op de volgende wijze:

- Continuïteit in monitoring door middel van leerlingportfolio's en reflectieverslagen. Met vragenlijsten, enquêtes en rubrics worden de burgerschapscompetenties van leerlingen systematisch in beeld gebracht.
- In het leerlingvolgsysteem registreren de klassendocent en de gids, in overleg met vakdocenten, de voortgang per kerndoel burgerschap, gelijkwaardig aan andere ontwikkeldoelen.
- Jaarlijkse evaluaties met zowel het docententeam als leerlingen vormen een structureel moment voor reflectie en doorontwikkeling.
- Flexibiliteit binnen het curriculum, waarbij lesprogramma's jaarlijks worden herzien en aangepast aan actuele maatschappelijke ontwikkelingen.
- Het Burgerschapsprogramma voldoet **vanaf 2026/2027** aan alle wettelijke kaders en eisen. Het programma maakt inzichtelijk welke burgerschapsdomeinen waar in het curriculum zijn geïntegreerd, inclusief jaarlijks verplichte participatieonderdelen per leerjaar.
- Metingen van voortgang worden uitgevoerd via kringgesprekken of gestandaardiseerde enquêtes, gericht op het toetsen van behaalde leerdoelen.
- Jaarlijkse toetsing van het programma op basis van de eisen van het SLO/VO. Hierbij wordt nagegaan of het programma nog actueel en toereikend is.
- Frequentietabellen per vak en leerjaar geven inzicht in waar en hoe burgerschapsonderwerpen in het bestaande curriculum aan bod komen.
- Leerlingarena's worden jaarlijks georganiseerd als onderdeel van participatie en democratische ontwikkeling. Hier geven leerlingen feedback en brengen zij behoeften in kaart binnen het kader van de burgerschapsdoelen.
- Afstemming met de onderwijsvisie van de school en breed draagvlak bij docenten, ondersteunend personeel en het schoolbestuur zorgen voor duurzame verankering van het programma.
- Samenwerking met wetenschappelijke partners, zoals het vernieuwingslectoraat van Saxion, draagt bij aan inhoudelijke versterking en onderbouwing van het programma.

Vragen of hulp nodig? (neem contact op n.beunk@bvs-schooladvies.nl)

Bijlage 1 de leerdoelen van de elf bouwstenen bij burgerschap

1 Vrijheid en gelijkheid

Leerlingen reflecteren op het functioneren van de democratische rechtsstaat en de betekenis daarvan in het leven van burgers; en oriënteren zich op basiswaarden en spanning daartussen.

Leerlingen leren:

- het belang van regels in de klas en op school om te kunnen samenwerken;
- over de basiswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit als grondslag van de democratische rechtsstaat en de mogelijke spanningen daartussen;
- over de wording, werking, waardering en begrenzing van grondrechten en mensenrechten, en hun status in internationale verdragen;
- over rechtspraak als waarborg voor grondrechten en veiligheid;
- over mogelijke dilemma's bij het waarborgen van en het respect voor mensenrechten en manieren om over die dilemma's een eigen positie in te nemen;
- in welke mate zij rechten hebben en vrijheid in het maken van keuzes, in het licht van de plichten en dilemma's die bij het leven horen;
- in hoeverre de basiswaarden tot uitdrukking komen in de school en in het samenleven;
- hoe zij op kunnen komen voor de rechten en belangen van zichzelf en van anderen.

2 Macht en inspraak

Leerlingen ontwikkelen inzicht in de werking en waardering van de staatsinrichting van Nederland en Europa en analyseren maatschappelijke vraagstukken waarin machtsverhoudingen en besluitvorming een rol spelen.

Leerlingen leren:

- over staatsvormen zoals monarchie, republiek, aristocratie, dictatuur en totalitaire systemen;
- over de wording, werking en waardering van de staatsinrichting van Nederland en Europa en het belang van de scheiding der machten;
- over historische contexten die van belang zijn voor het ontstaan van en de waardering voor de democratische rechtsstaat en de mensenrechten in Nederland en Europa zoals de Opstand, de Franse en Bataafse Revolutie, ideologieën en totalitaire systemen, genocides en onafhankelijkheidsoorlogen;
- over de voor- en nadelen en de (on)mogelijkheden van internationale samenwerking binnen de Europese Unie en de Verenigde Naties;
- manieren waarop ze besluitvormingsprocessen kunnen organiseren;
- manieren om op school of in de eigen omgeving macht te onderzoeken te organiseren en uit te oefenen; over manieren waarop andere groepen in het land macht organiseren;
- verschillende visies op vrijheid, gelijkheid en solidariteit te onderzoeken en vergelijken;
- manieren om de rol van macht in actuele maatschappelijke vraagstukken te onderzoeken, alsmede de mogelijkheden die zijzelf en anderen hebben om daar invloed op uit te oefenen.

3 Democratische cultuur

Leerlingen leren hun mening onderbouwd te uiten en anderen in discussie, debat of dialoog te overtuigen. En hoe verschillen van inzicht, waarden, overtuigingen, belangen en emoties niet altijd overbrugd worden.

Leerlingen leren:

- standpunten onderbouwd te uiten, ook als dit een minderheidsstandpunt is, en anderen daar in discussie, debat of dialoog van proberen te overtuigen; de mening van anderen in eigen

woorden samen te vatten, te beoordelen en er met inhoudelijke argumenten op te reageren;

- hun eigen mening bij te stellen op basis van nieuwe inzichten;
- manieren om de deelname van alle participanten aan dialoog, debat en discussie te bevorderen en te bewaken en ook minderheidstandpunten actief te onderzoeken;
- over verschillen van inzicht en de waarden, overtuigingen, belangen en emoties die daarmee gemoeid zijn; dat die verschillen van inzicht niet altijd overbrugd kunnen of hoeven worden;
- conflicten in de klas en op school op een vreedzame manier op te lossen maar ook te accepteren dat conflicten kunnen blijven bestaan;
- spanningen en conflicten wereldwijd te onderzoeken in termen van verschillen van waarden, inzicht en belang;
- kwesties van (on)macht, (on)recht, (on)vrijheid of (on)gelijkheid in de wereld te onderzoeken, alsmede de mogelijkheden die de overheid en de leerling zelf hebben om in zulke kwesties te handelen;
- op welke manieren zij deel kunnen nemen aan het maatschappelijk debat en invloed kunnen uitoefenen op besluitvormingsprocessen; de ruimte die zij hebben om dit te doen te bevragen en zo mogelijk en zo nodig te gebruiken.

4 Identiteit

Leerlingen verkennen hun ambities en toekomstverwachtingen. Ze onderzoeken met welke groep(en) ze zich verbonden voelen en waarom. Ze leren over spanningen tussen identiteitsaspecten.

Leerlingen leren:

- de eigen grenzen te herkennen, te benoemen en bewust te bewaken (emotioneel, fysiek, seksueel);
- te begrijpen dat en hoe dat wat ze denken, doen en willen verband houdt met de veranderingen die ze in de puberteit doormaken;
- te onderzoeken wat hun ambities en hun toekomstverwachtingen zijn, hun talenten en ontwikkelmogelijkheden; hoe ze die gericht kunnen inzetten bij het maken van een keuze voor een sector, profiel en/of vakkenpakket;
- uit te drukken en te onderzoeken met welke groep(en) in cultuur en samenleving ze zich verbonden voelen en wat dat voor henzelf betekent;
- uit te drukken wat eigen idealen, overtuigingen, oordelen en vooroordelen zijn;
- te reflecteren op de mate waarin hun persoonlijke identiteit mede gevormd is en wordt door leeftijdgenoten, groepsidentiteiten, tradities en/in socialisatie-processen, hun eigen mogelijkheden en beperkingen, en hoe dat alles hen dat helpt of hindert om rollen of identiteitsposities te exploreren;
- relaties te leggen tussen verschillende aspecten die hun identiteit mede vormgeven en mogelijk met elkaar op gespannen voet staan: gender, levensbeschouwing, religie, cultuur, sociaaleconomische achtergrond, politieke en seksuele oriëntatie;
- regionale en/of nationale identiteit(en) en/in Europa;
- te reflecteren op hoe schoonheidsidealen, gender, sekse en seksualiteit, etniciteit en (on)gelijkheid in de maatschappij gerepresenteerd worden en hoe zij zich daar bewust toe willen verhouden.

5 Diversiteit

Diversiteit op de Vrijeschool gaat niet alleen over etnisch culturele verschillen en/of sociale ongelijkheden maar over allerlei verschillen tussen leerlingen, medewerkers en groepen. Daarom streven we binnen Vrijeschool naar multiversiteit. Dit kan dus gaan om gender, seksuele geaardheid, leeftijd, lichamelijke en verstandelijke mogelijkheden, sociale klasse, taal,

opleidingsniveau, religie, levensbeschouwing, samenlevingsvorm en zo meer. In werving van leerlingen en docenten zullen we hier actief op inzetten.

Het betekent ook dat we met elkaar samen leven en samen leren breed interpreteren: met de klas, het leerjaar en/of anders samengestelde groepen leerlingen, medewerkers, ouders en mensen/organisaties buiten de school. Het betekent ook dat we ontmoetingen creëren die uitnodigen om te leren om te gaan met culturele diversiteit en kennis te maken met verschillende achtergronden en culturen van bijvoorbeeld leeftijdsgenoten. We leren leerlingen daarnaast vaardigheden aan die nodig zijn om in verschillende situaties samen te werken en we leren leerlingen reflecteren op hun bijdrage aan samenwerking.

Belangrijke aspecten van burgerschapsvorming in relatie tot diversiteit vinden we op de Vrijeschool: vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid, begrip voor anderen, verdraagzaamheid, autonomie, afwijzen van onverdraagzaamheid, afwijzen van discriminatie.

Leerlingen verkennen de diverse samenleving in Nederland in de context van een globaliserende wereld; met aandacht voor levensbeschouwelijke stromingen, waarden en overtuigingen.

Leerlingen leren:

- over het ontstaan van een diverse samenleving in Nederland in de context van een globaliserende wereld;
- over aspecten van de emancipatie van verschillende groepen mensen door de geschiedenis heen;
- hoofdzaken over religieuze en levensbeschouwelijke stromingen in Nederland en de wereld;
- rekening te houden met de grenzen van anderen en die op basis van gemaakte afspraken actief te helpen bewaken;
- zich binnen hun mogelijkheden in de beleving en het perspectief van de ander te verplaatsen;
- rekening te houden met het welbevinden van anderen en hun overwegingen en gedrag, inclusief hun taaluitingen, gericht aan sociale situaties aan te passen;
- te herkennen waar beperkingen liggen in de communicatie met anderen en te zoeken naar mogelijkheden om daarop te handelen;
- overeenkomsten en verschillen in waarden en overtuigingen te herkennen, te bespreken en te wegen;
- verschillen van inzicht te onderzoeken als verschillende claims op waarheid en deze zo nodig naast elkaar te kunnen laten bestaan;
- rekening te houden met de idealen en toekomstverwachtingen van anderen;
- hoe groepsgedrag en (sociale) media de houdingen en het gedrag van peers en groepen in de publieke ruimte mede kunnen verklaren.

6 Solidariteit

Leerlingen krijgen inzicht in vraagstukken rond in- en uitsluiting, rechtvaardigheid en solidariteit en hoe daarop te handelen. Ze kennen het gelijkheidsbeginsel uit artikel 1 van de grondwet en passen het toe.

Leerlingen leren:

- vraagstukken rond discriminatie, inclusie, rechtvaardigheid en solidariteit in Nederland en landen daarbuiten te onderzoeken; de ruimte die er is om daar verandering in te brengen te onderzoeken en zo mogelijk te gebruiken;
- in te zien dat mensen verschillende belangen, overwegingen en overtuigingen hebben, en dat dit spanningen op kan leveren;

- het eigen handelen en dat van anderen af te wegen tegen noties van solidariteit en rechtvaardigheid;
- manieren om opvattingen te verwoorden, ook als dit een minderheidstandpunt is; respectvol en empathisch om te gaan met opvattingen van anderen, ook als dat minderheidsstandpunten zijn;
- ethische dimensies van vraagstukken rond solidariteit en rechtvaardigheid in Nederland en elders te herkennen, te onderzoeken en af te wegen;
- na te denken over de rollen en middelen die overheid, middenveld, bedrijfsleven, burgers en andere organisaties in Nederland en Europa (kunnen) hebben bij het bevorderen van solidariteit.

7 Digitaal samenleven

Leerlingen ontwikkelen inzicht in het eigen mediagebruik en dat van de ander. Ze leren hoe media invloed hebben op het sociale en politieke leven. Ze onderzoeken de betrouwbaarheid van bronnen.

Leerlingen leren:

- over het gebruik en de functies van media in het politieke domein, vroeger en nu, inclusief de rol en de werking van propaganda;
- hun eigen mediagebruik te onderzoeken, zich bewust te worden van de gevolgen en de ethische aspecten hiervan en leren hierover een gesprek te voeren;
- dat verschillende vormen van media (boodschappen) invloed kunnen hebben op hun eigen gedrag, imago en identiteit, op die van anderen en op de kijk die mensen op de wereld hebben;
- de invloed van wereldwijd publiceren en de consequenties daarvan te onderzoeken;
- de betrouwbaarheid van (media) bronnen te onderzoeken en het effect van het gebruik van betrouwbare versus niet-betrouwbare informatie te analyseren;
- de eigen privacy en veiligheid en die van anderen te bewaken en te respecteren;
- over relaties tussen media, identiteit, privacy en macht en hoe anonimiteit hierbij een rol speelt.

8 Duurzaamheid

Leerlingen leren over de spanningen tussen de waarden en belangen die verbonden zijn met People Planet Prosperity en die invloed hebben op de leefomgeving en daarbij kritisch te zijn op eigen keuzes.

Leerlingen leren:

- het concept duurzaamheid te onderzoeken en de verschijnselen en processen die invloed hebben op duurzaamheid en duurzame keuzes te herkennen, te beschrijven en in relatie tot elkaar te verklaren;
- over de sustainable development goals (SDG) en andere duurzaamheidsdoelstellingen en de ambities van een groot aantal regeringen die zich hieraan gecommitteerd hebben;
- de betekenis van de begrippen People, Planet, Prosperity aan de hand van voorbeelden te herkennen, te beschrijven en te onderzoeken;
- over spanningen die er zijn tussen de waarden en belangen achter People, Planet en Prosperity, en over de invloed daarvan op de leefomgeving dichtbij en veraf, nu en later;
- kritisch na te denken over en te reflecteren op het effect van hun gedrag en op de leefomgeving, dichtbij en veraf, nu en later, en hier bewuste keuzes in te maken;
- na te denken over de mate waarin verschillende collectieven keuzes hebben in vragen rond duurzaamheid;
- over verschillende manieren en schaalniveaus waarop individuen en organisaties invloed

- uitoefenen op duurzaamheid (politiek, economisch en sociaal-cultureel);
- na te denken over haalbare duurzame oplossingen voor vraagstukken en het draagvlak daarvoor op verschillende schaalniveaus, eventueel met gebruikmaking van de sustainable development goals of andere duurzaamheidsdoelstellingen.

9 Globalisering

Leerlingen ontwikkelen inzicht in de verwevenheid en onderlinge afhankelijkheid van landen en gebieden, migratie en verdelingsvraagstukken; de rol van de EU en VN en hun eigen mogelijk invloed.

Leerlingen leren:

- over het Nederlands lidmaatschap van de EU, de VN en de medewerking aan verschillende vrijhandelsverdragen en wat dit betekent voor de economie en voor politieke besluitvorming;
- over enkele historische achtergronden van het proces van globalisering: kolonialisme, industriële revolutie, imperialisme, dekolonisatie en arbeidsmigratie;
- over de economische, culturele, politieke en ecologische oorzaken en gevolgen van het huidige proces van globalisering;
- over de rol en invloed van internationaal opererende ondernemingen en NGO's in verhouding tot nationale en internationale wetgeving en de effectuering daarvan;
- over sociale en economische effecten van globalisering - of de angst daarvoor;
- vanuit verschillende perspectieven te onderzoeken hoe mensen uit alle delen van de wereld met elkaar verbonden zijn: productie, consumptie, dienstverlening; cultuur en media; politiek, technologie, ecologie en risico's;
- over migratiebewegingen wereldwijd en hoe deze bijdragen aan wederzijdse beïnvloeding en afhankelijkheid; een mening te vormen over de invloed van migratie op cultuur en samenleven in Nederland en in Europa;
- na te denken over manieren waarop zij invloed kunnen uitoefenen op problemen en structuren die groter zijn dan alleen Nederland en deze waar mogelijk en wenselijk te gebruiken.

10 Technologisch burgerschap

Leerlingen leren vraagstukken rond technologie te analyseren en er een mening over vormen. Ze zijn zich bewust van de invloed van technologische ontwikkelingen op het leven, politiek en samenleving.

Leerlingen leren:

- vraagstukken die technologische ontwikkelingen met zich meebrengen te analyseren, te vergelijken en zich er een mening over vormen;
- invloed van technologische ontwikkelingen op politiek en samenleving te herkennen;
- over (on)gewenste invloeden en (on)bedoelde effecten van technologie in de samenleving; na te denken over de gevolgen daarvan voor je eigen gedrag en keuzes;
- ethische dimensies van technologische ontwikkelingen te onderzoeken en daarover in dialoog te gaan;
- de gevolgen van ongelijke toegang tot informatie, kennis en technologie en van gebrekkige technologische vaardigheden voor mensen en samenlevingen te onderzoeken;
- in welke situaties er wel of niet een keuze is in het gebruiken van technologie om volwaardig aan de samenleving deel te kunnen nemen;
- manieren waarop zij invloed kunnen uitoefenen op besluitvorming rondom technologische ontwikkelingen.

11 Denk- en handelwijzen

Leerlingen leren kritisch denken, ethisch redeneren, communiceren en ontwikkelen empathische vermogens. Deze denk- en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhoud van de overige bouwstenen.

Leerlingen leren:

- deel te nemen aan veelvoorkomende communicatieve situaties zoals dialoog, debat en discussie; hoe zij anderen kunnen proberen te overtuigen, maar ook hoe ze de gelijkwaardige deelname van anderen aan de situatie kunnen bewaken en bevorderen;
- conflictsituaties in het klein en het groot te onderzoeken in termen van verschil van inzicht of belang; hoe ze zulke verschillen van inzicht en belang bespreekbaar kunnen maken en zo mogelijk kunnen overbruggen; verkennen of sommige verschillen van inzicht inderdaad zo fundamenteel zijn dat ze niet kunnen worden opgelost;
- voor zichzelf en samen doelen te stellen met betrekking tot sociale en maatschappelijke vraagstukken en daarop te handelen. De ruimte die er is om zelf invloed uit te oefenen te gebruiken, te bevragen dan wel te analyseren in termen van verschil in invloed en macht;
- eenvoudige onderzoeksvragen te formuleren en een onderzoeks- of ontwerpplan op te stellen voor vak- of leergebied specifieke probleemstellingen in een maatschappelijke context en/of met een ethische lading; manieren om de eigen overtuigingen in aanzet te toetsen op herkomst en houdbaarheid;
- manieren om bronnen kritisch te onderzoeken; hun mening, overtuiging of claim op waarheid te rechtvaardigen en op grond daarvan zo nodig hun overtuigingen bij te stellen;
- zich in de situatie en de beleving van een ander te verplaatsen en daar in hun overwegingen en gedrag, inclusief taaluitingen, bewust rekening mee te houden;
- het perspectief van mensen met andere overtuigingen, mogelijkheden en effectieve rechten te herkennen en te beschrijven; het gedrag van anderen te herleiden tot hun persoonlijke normen, groepsnormen of situaties en kunnen dat ook toelichten;
- ethische dimensies in vraagstukken te herkennen en te analyseren; de consequenties van keuzes te onderzoeken en te beredeneren en hun handelen of overtuigingen daar zo mogelijk op af te stemmen;
- om te gaan met verschillende belangen en overtuigingen die mensen kunnen hebben, waaronder ook overtuigingen die van de mening van een groep of van de algemene norm afwijken; een en ander af te wegen tegen de eigen waarden en algemeen geldende principes.

Bijlage 2: Artikelen uit de Wet Voortgezet Onderwijs waarnaar verwezen wordt in D1

Bron: <https://zoek.officiëlebevestigingen.nl/stb-2021-320.html>, geraadpleegd 1-10-2024

Artikel 17. Actief burgerschap en sociale cohesie

ARTIKEL III. WIJZIGING VAN DE WET OP HET VOORTGEZET ONDERWIJS burgerschap

De Wet op het voortgezet onderwijs wordt als volgt gewijzigd:

A

Artikel 17 komt te luiden:

Artikel 17. Actief burgerschap en sociale cohesie

1. 1. Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:
 - a. het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school;
 - b. het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving; en
 - c. het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.
 2. 2. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het eerste lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het eerste lid, onderdeel c, genoemde verschillen.
- B
3. In artikel 56, eerste lid, wordt na «de duur van de cursus,» ingevoegd «de opdracht tot actief burgerschap en sociale cohesie,».
- C
4. In artikel 58, eerste lid, wordt na «12 tot en met 15» ingevoegd «, 17».

Wettelijke opdracht burgerschap⁵

Vanaf 1 augustus 2021 gelden nieuwe wettelijke eisen voor bevordering van burgerschap in het (speciaal) basisonderwijs, voortgezet onderwijs en speciaal onderwijs. Deze wettelijke opdracht om 'actief burgerschap en sociale cohesie' te bevorderen, verduidelijkt de burgerschapsopdracht uit 2006. Voor mbo zijn er de al langer geldende wettelijke eisen zoals vastgelegd in de kwalificatie-eisen burgerschap.

Wettelijke eisen en onderwijsvrijheid

De wettelijke burgerschapsopdracht onderstreept dat bevordering van burgerschap en sociale cohesie een taak is die om gerichte aandacht van scholen vraagt. Scholen hebben veel ruimte om zelf te bepalen hoe ze hun burgerschapsonderwijs willen inrichten. Vrijheid van onderwijs is ook hier een belangrijk uitgangspunt.

De inspectie houdt toezicht op naleving van de wet. Die wet bevat minimumeisen waaraan iedere school moet voldoen. Verder kan het burgerschapsonderwijs ingevuld worden op een manier die past bij de missie van de school of instelling. Scholen en instellingen kunnen daardoor rekening houden met wat leerlingen of studenten nodig hebben en met wensen van ouders en de omgeving. En ze kunnen in hun burgerschapsonderwijs aansluiten bij hun levensbeschouwelijke visie en ideeën over onderwijs en leren.

Eisen van deugdelijkheid

De opdracht tot bevordering van burgerschap is een zogenaamde deugdelijkheidseis. Daarbij is sprake van een inspanningsverplichting, die besturen vraagt alles te doen wat nodig is om de opdracht tot bevordering van burgerschap te realiseren, zodanig dat het onderwijs op de school aan de wettelijke eisen voldoet. De wettelijke bepalingen moeten dus op school in de praktijk worden gebracht en zichtbaar zijn.

Centrale elementen van burgerschapsonderwijs

Centrale elementen van burgerschapsonderwijs in po, vo en so

⁵ <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/burgerschap/wettelijke-opdracht>

In het primair, voortgezet en speciaal onderwijs vraagt de wet aandacht voor drie invalshoeken:

1. de minimale inhoud die aandacht moet krijgen
2. enkele onderwijskundige uitgangspunten voor de manier waarop die aspecten aan bod komen
3. eisen aan de omgeving waarin burgerschapsonderwijs gegeven wordt.

1. Inhoud: basiswaarden en sociale & maatschappelijke competenties

Het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en het (op school) handelen vanuit deze waarden is een belangrijke wettelijke eis. Dat basiswaarden bevorderd moeten worden, impliceert dat andere uitingen van de school daarmee niet in strijd mogen zijn. De basiswaarden van de democratische rechtsstaat zijn, zoals de wet aangeeft, vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. De basiswaarde vrijheid wordt bevorderd door aandacht voor vrijheid van meningsuiting en autonomie. Gelijkwaardigheid wordt bevorderd in de vorm van het gelijkheidsbeginsel en het afwijzen van discriminatie. Solidariteit wordt bevorderd door verdraagzaamheid, begrip en verantwoordelijkheidsbesef en het afwijzen van onverdraagzaamheid.

Daarnaast moet het onderwijs aandacht geven aan het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die nodig zijn om deel te kunnen nemen aan democratische Nederlandse samenleving. Het gaat daarbij om de sociale en maatschappelijke competenties zoals de school die kiest, en om de kerndoelen op het sociale en maatschappelijke domein die in de verschillende sectoren van toepassing zijn.

[Lees ook meer informatie over de basiswaarden.](#)

2. Onderwijskundige uitgangspunten: doelgericht, samenhangend, herkenbaar en inzicht in resultaten

De wet stelt ook eisen aan de manier waarop het onderwijsaanbod moet worden georganiseerd:

- Het burgerschapsonderwijs moet doelgericht zijn. Dat betekent dat concrete leerdoelen nodig zijn, waarin zichtbaar is welke competenties de school met het onderwijs nastreeft.
- Het burgerschapsonderwijs moet samenhangend zijn. Dat betekent dat er een logische opbouw is, waarin de verschillende onderdelen in samenhang worden aangeboden.
- De eis dat het burgerschapsonderwijs herkenbaar moet zijn, betekent dat het onderwijsaanbod zoals de school dat zegt te willen geven zichtbaar is in de praktijk.
- Dat het onderwijs doelgericht moet zijn, betekent ook dat inzicht nodig is in de resultaten van het onderwijs. Dat betekent dat van scholen wordt gevraagd de leerresultaten voor burgerschap in kaart te brengen, zodat kan worden nagegaan of de leerdoelen worden gerealiseerd.

Welke doelen een school kiest en hoe het aanbod wordt ingericht en in de praktijk gebracht wordt, is aan de school. Het is in elk geval nodig dat de wettelijk vastgelegde inhoud (basiswaarden en sociale en maatschappelijke competenties) onderdeel is van de uitwerking van de school.

3. Schoolklimaat: oefenplaats in overeenstemming met basiswaarden

Ook de omgeving waarin burgerschapsonderwijs gegeven wordt, doet er toe. Daarbij gelden drie elementen:

- De schoolcultuur moet in overeenstemming zijn met de basiswaarden.
- De omgeving moet leerlingen stimuleren om met de basiswaarden te oefenen en die in de praktijk te brengen.
- Het klimaat op school moet zo zijn dat iedereen zich veilig en geaccepteerd voelt.